

5215

ՀԵՎԻՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ № 4

Պրոլետարներ րոլը յերկրներէ - միացե՛լ

Ե. ՍՈՒՐԵՆԱ Ր Ծ Ա Կ
ԶՈՒՐԱԲՅԱՆ

ՅԿՈՂ

Զ - 996

ԹԻՖԼԻՍ — 1927

10 APR 2013

5215

Е. Сурен
Аршак Зурабов

(Его место в рабочем
движении Закавказья)

43373.63/ 3728-91

Դրամիտ № 452.

Տիրամ 1000.

Պատվեր № 751.

Տպարան «Զարյա Վաստակա»-ի, Թիֆլիս.

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Գ

Պատմական խնդիրների վերլուծման առիթով յետադարձ հայացք ձգելով վերջին ավելի քան բառորդ դար անցյալի վրա,—մենք մի քանի անգամ արդեն նկատել ենք, թե «հայ իրականության» առաջին բալշեիկները, առաջին մարքսիստները, հեղափոխական մարքսիստները յեղել են Ստեփան Շահումյան, Սուրեն Սպանդարյան և Բոգդան Կնունյան: Շեշտել ելինք, թե վերջինս մինչև իր սալթարումը:

«Հայ իրականության» առաջին մարքսիստները շարքում իր հարկավոր տեղն ունի նաև Արշակ Զուրաբյանը: Անկասկած և նրա շատ նկատելի աշխատանքը մեզ համար մինչև Ռուսաստանի Սոցիալ-Դեմոկրատական Բանվորական Կուսակցության բաժանումը բալշեիկ ու մենշեիկ հատվածներին և Արշակի հարումը վերջին հոսանքին:

Դժբախտաբար մեր լայն խավերին զգալի չափով ծանոթ չեն «հայ իրականության» ստաջին մարքսիստների կյանքն ու գործունեությունը, նրանց տեղն ու դերը մասնավորապես Անդրկովկասի բանվորական շարժման մեջ: Հանցանքը մասամբ մերն է, վոր մինչև այժմ չենք կարողացել տալ—ինչպես կասեցին առաջ — «հանրամատչելի» կամ «եժանագին» հրատարակությունը գրքույկներ՝ նվիրված անցած դեպքերին ու դեմքերին:

Ներկա բրոշյուրի մեջ նույնությամբ տալիս ենք մեր հողվածը՝ գրված Արշակ Զուրաբյանի մանվան յերրորդ տարվա առիթով և տպագրված դեռ 1923 թ. հունվարի 10-ին «Կարմիր Աստղի» № 6 (555)-ում:

Արշակ Զուրաբյանի դեմքը Անդրկովկասյան բանվորական շարժման մեջ միանգամայն նիշտ և գրծված չ ո ր ս տ ա ր ի ա ո ա ջ գրված մեր այդ հողվածում: Շատերը այն համարում էին չափազանց խիստ, մանավանդ ի նկատի առնելով նրա մղած պայքարը Յերեանում դաշնակների ու սպիցիֆիկների դեմ իր մանկանր նախորդող շրջանում:

Մենք այդ կարծիքի չեյինք և այսօր էլ չենք հրաժարվում մեր գնահատականից:

Ե. Ս.

ԱՐՇԱԿ ԶՈՒՐԱԲՅԱՆ

Նրա տեղը Անդրկովկասի բանվորական շարժման մեջ

1.

Կիրակի, հունվարի 7-ին, Պրոֆմիսթյան խորհրդի գանձիճում, Արշակ Զուրաբյանի մի յերկու համախոհներ — Գևորգ Ղաբաճյան, Ղազար Տեր-Ղազարյան, Լևոն Ելրակյան, Մատթեոս Դարբինյան — կազմակերպել էին մանվան յերրորդ տարեկիցի առթիվ հուշահանդես:

Լսելով Արշակի նախկին զինակիցների ճառերը, վորոնց մեջ քիչ չէին այլևս անխմատ երիվոր խոսքեր, մենք անկեղծ կերպով ցավում էինք, վոր Զուրաբյանի հեշտակին հարգանք կազմակերպելու նախաձեռնությունը իր վրա չէր վերցրել մեր մի վորևե կազմակերպություն, վոր հեղափոխական Արշակի հարուստ գործունեության վերլուծումն և ուրվագծումը վիճակված էր քաղաքականապես մեռած կամ «չեղոր» մարդկանց, վորոնց գունատ խոսքերը մեզ չավին և չէին էլ կարող տալ հեղափոխականի անհանգիստ հոգու ճշգրիտ պատկերը: Բնական է, վոր պահանջկոտ ունկնդիրները հեռացան անգոհ, վորովհետև «նախկին գործիչներին» — վորոնք իրենց մեջ ույժ են գտնում յերրորդ կողմ լինել այս կատաղի պայքարի ժամանակ, յերբ մղվում է վճռական կռիվ պրոլետարիատի վերջնական իդեալի հաղթանակի համար, — կոչված չէին

գերազանցապես մարտիկ Արշակի հեղափոխական ծառայութիւնները դրվատելու:

Արշակը իրավունք ունի պահանջելու մեզնից ափելի ուշադիր վերաբերմունք դեպի իր հիշատակը: Մենք գտնում ենք, վոր այսօրվա քաղաքական ախտի վործիչներին և (վորոնց մեջ քիչ չեն Արշակի աշակերտները) վերապահված քննութեան առնելու Անգրկովկասի իրականութեան մեջ գործած հեղափոխականներին անցյալը և բնորոշելու յուրաքանչյուրի տեղը մեր բանվորական շարժման մեջ:

Ֆիզիքապես ապրել շարունակող քաղաքական դիակները չեն կարող հասկանալ նույնիսկ մեռած բմբոստ վողիներին:

Դեռևս 1920 թվի սեպտեմբերին պատմական կրեմլում գեկուցանելով Համառուսական կուսակցական կոնֆերանսին ընդհանրապես հեղափոխական շարժման և մասնավորապես մեր կուսակցութեան պատմութեանն ուսումնասիրող հանձնաժողովի — «Իստպարտը» անհրաժեշտութեան մասին՝ ընկ. Պակրովսկին նախազգուշացնում էր մեզ, վոր չվստահենք ուրիշներին — «բարեմիտ» չեզոքներին և մանավանդ մեր կուսակցական հակառակորդներին — գրելու Ռուսաստանի պրոլետարիատի դասակարգային հերոսամարտի պատմութեանը: Գիտնական պատմաբանն ընդգծում էր, վոր մենք պետք և ամենալուրջ ուշադրութեանը դարձնենք խնդրի այս կողմի վրա, վորը թե աշխատական և և թե պատասխանատու՝ ապագա սերնդի հանդեպ:

Արշակի հիշատակին խոսողների ձառերը մեզ մի անգամ էլ ապացուցեցին, թե վորքան ճիշտ և մոտեցել գործին մեր կուսակցական կենտրոնը հիմնելով

«Իստպարտը» և թե ինչպես կարող և խեղաթյուրվել բանվորական բմբոստացումի պատմութեանը, յեթե նրա գրի առնողները կոմունիստներ չլինեն:

Արշակի քաղքիկ չեր. նա մինչև վերջին շունչը մնաց մենշևիկ:

Բայց այդ հանգամանքը չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ կոմունիստի համար գնահատութեան առնելու նրա գործունեութեանը: Մեր կենտրոնը այդպիսի գնահատման ցայտուն որինակներ և տվել:

Բաղնիքում շատ քիչ հակառակորդ և ունեցել Պլեխանովի չափ հեղինակավոր կամ կառուցիչ պես վաստակավոր: Սակայն այդ չի խանգարում մեզ առանձին հարգանքով վերաբերվելու դեպի Պլեխանովի հիշատակը (տես ամբողջապես Պլեխանովին նվիրված «Պող գնամենսմ մարքսիզմ» № 6), միլիոնավոր որինակներով տարածելու նրա մեծարժեք ուսումնասիրութեանը գիտական սոցիալիզմի մասին, մեր կոմունիստական յերիտասարդութեանը դաստիարակելու նրա անթիվ սքանչելի մարքսիստական յերկերի վրա: Նույնը մենք կարող ենք ասել կառուցիչ վերաբերմամբ, վորը հեղափոխական պրոլետարիատի համար իսկապես մեռավ այն ուրը, յերբ, փոխանակ Հոկտեմբերյան Մոսկվա վաղելու, հակառակ իր 70 տարիների շտապեց հեռավոր Թիֆլիս՝ գրկախառնվելու «սոցիալիստական դրախտի» (?) մեզ քաջ ծանոթ հերոսների հետ, վրացական մենշևիզմի խայտառակ իրականութեամբ «գիտնականորեն» հիմնավորելու գալիք իրավակարգի գեղեցկութեանը և պրոլետարական դիկտատուրայի «անհեթեթութեանը»:

Արշակ Զուրարյանը Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո — միացած ժողովանիս, Զխիթն, Ծերեթեթի, ՂարաՋյանի, Տեր-Ղազարյանի և նմանների հետ — վրնաական կերպով մեծք դարձրեց բալչեիկությանը:

Նա փախավ — ինչպես շատերը — Պետրոգրադից Թիֆլիս, և այստեղի մենչեիկյան բանվորական խորհրդում կարգաց իր պատմական գեկուցումը մայրաքաղաքի անցուղարձի մասին: Շատերն անշուշտ հիշում են նրա անհաշտ գիրքը: Նա փորձված գեկուցանող էր, տեմպերամենտով հոեուր և գիտեր իր հակառակորդներին հարկավոր չափով խոցել:

Արշակի հետագա գործունեյության մեջ չկա և վոչ մի մոմենտ, վոր թույլ տար մեզ ասելու, թե նա չեղվել և իր մենչեիկյան գիրքերից:

Հիմնական սխալ կը լիներ վրացական մենչեիզմի դեմ պայքարելու կամ Ռուսաստանի որիննաացիայի կողմնակից լինելու մեջ տեանել Զուրարյանի «բալչեիստությունը»:

Նա դեմ էր հեղափոխական Ռուսաստանից և ռուսական պրոլետարիատից հրաժարվելու մտքին: Բայց «հեղափոխական» և «պրոլետարիատ» ասելով նա չէր հասկանում կոմունիստական Ռուսաստանը, բալչեիկների յետևից գնացող պրոլետարիատը, այլ այն յեղեակայալ Ռուսաստանը, վոր «անխուսափելիորեն» պետք և ծներ Հյուսիսի և Անդրկովկասի մենչեիկությունը, այն կարծեցյալ պրոլետարիատը, վոր պետք է վերադառնար փետրվարյան հեղափոխության նվաճումներին, ամեն կարգի բուրժուական «համասարու-

թյան» և «աղատության» խոսքի, մամուլի, ժողովի, քվեի և այլն, և այլն:

Նա խորատես հավատում էր մենչեիկյան «դեմոկրատիայի» հաղթանակին ընդդեմ «ուզուրպատորենի» ինչպես աջից, նույնպես և ձախից, ու վախում էր, վոր Ռուսաստանից անջատված Անդրկովկասը զրկված մնա հաղթանակող մենչեիկյան գեմոկրատիայի բարեքներեց:

Արշակը կողմնակից էր Անդրկովկասի առանձնացումին, «չեզոքացումին», քանի այդ «անկախությունը» կրում էր լիկ «ձեռնական բնույթ» (Անդրկովկասի Սեյմի ժամանակ) և «ապահովագրում» էր մեր յերկրը բալչեիկյան թույնի վարակումից: Բայց հենց վոր անջատումը խորացավ, Բրեստից ավելի խայտառակ դաշինք կապվեց Տրապիզոնում և առաջին սխալ քայլից հետո արվեց յերկրորդ ու տրամաբանորեն անխուսափելի քայլը, Արշակը զգաց, վոր իր փայփայած ռուսական մենչեիզմը այլասերվում է, դառնում վրացական նացիոնալ-մենչեիզմ և ստեղծվում «վրացական Դաշնակցություն»:

Նա, Ռուսաստանի սոցիալ-գեմոկրատը, վոր լեււյան իր սանկցիան էր տվել ամբողջ Անդրկովկասի սոցիալ-գեմոկրատիայի անունից Սեյմում արված Ունիաշվիլու ցինիկ հայտարարությանը, թե «ռուսակուն որիննաացիան՝ ռեակցիոն որիննաացիա չե», — վրդովվեց, յերբ ժամանակ վաստակելու համար արվող դատարկ թվացող հայտարարումներից ժողովանիան ու Ռամիշվիլին անցան գործի: Յեվ ծայր տրվեց Վրաստանի նացիոնալ-մենչեիզմի և ռուսական ինտերնացիոնալ-մենչեիզմի ներքին պայքարին:

Մարտովը նախատում էր ժողովանիա ու ընկ. և իր հավանությունը տալիս Արշակի գործելակերպին:

Կոուցկի-Վանդերվելդ-Ռենոդել իրենց հիացմունքն էյին հայտնում վրացական մենշևիզմի հերոսներին և մերժում զո՞հ դառնալ Արշակի «միջկուսակցական խնտրիզներին»:

Վրացական մենշևիզմի և ռուսական մենշևիզմի պայքարն Անդրկովկասում, վորտեղ կոմունիստներս որենքից դուրս էյինք հայտարարված, որչեկտիվ կերպով նպաստում էր մեր գործին, վորովհետև հակառակ բանակովող կողմերի ցանկության՝ նա մերկացնում էր մեր բանվոր-գյուղացիական մասսաների առաջ ամբողջ մենշևիզմի (վրացական թե ռուսական, Ծերեթելի-Լիբերի թե Զուրաբով-Մարտովի) «հեղափոխական գործելակերպի» սնանկությունը:

III.

Վորովհետև այսօր կոմունիստական կուսակցությունը բանվորական շարժման վոչ միայն պատմությունն է անում, այլև այդ պատմությունը արձանագրում, մենք մի փոքր ավելի կանգ կառնենք Արշակի անցյալ գործունեյության այդ կարևոր ժամանակաշրջանի վրա, մի յերկու խոսքով կհիմնավորենք մեր պնդումները:

Նախքան Անդրկովկասի սովետիզացիան, հակառակ մենշևիկ-դաշնակ-մուսավաթյան դժվարին իրականության, կոմունիստներին աջովել էր բեկումն առաջ բերել տեղիս պրոլետարիատի շարքերում: Հրապարակում ծեծվում էյին մի շարք խնդիրներ, վորոնց

մատեցումը բնորոշիչ էր ամեն մի քաղաքական գործչի դիրքի համար: Արշակը չափազանց դյուրագգաց ու տկտիվ հեղափոխական էր, վորպեսզի խուսափեր վորևե հարցի ուղղակի պատասխանից: Այդպիսի անպայման կարդինալ հարցերից պետք է համարել հետևյալները: Ի՞նչ վերաբերմունք էր ցույց տալիս Զուրաբյանը դեպի—

1. Կոմունիստական կուսակցությունը.
2. Կոմիստներն և դեղին խնտերնացիոնալը.
3. Սորհրդային Ռուսաստանը.
4. մեր արևելյան քաղաքականությունը:

Սրանք այնքան կարևոր խնդիրներ էյին, վոր յեթե կարողանանք լրիվ պատասխան գտնել Արշակի մոտ, ապա պարզած կլինենք ամեն բան:

Արշակի անմիջական խմբագրությամբ հրատարակվել են շատ թերթեր՝ «Պայքար», «Մշակ» (մի քանի ամիս), «Սոցիալ-Դեմոկրատ» (ռուսերեն և հայերեն), ապա «Նոր-Սոսք»:

Դժվար է այդ թերթերի մեջ գտնել մի տող անգամ, վոր մեզ իրավունք տար յեզրակացնելու, թե Արշակը լքել է մենշևիկյան դիրքերը բաշխիկության սիրո համար:

Պատոնական յենթադրություններ չպետք է թույլ տան իրենց Արշակի հարգողները, վորովհետև նա չափազանց մարգված քաղաքական գործիչ էր, կուսակցական ամեն տեսակ բովով անցած մարտիկ, «Ֆրակցիոներական» նրբությունները շատ լավ հասկացող և գիտեր իր մտքերը ձևակերպել բավական աներկմիտ ու անվախ:

Սկսենք առաջին հարցից. — արդյոք վորեւ մոմենտ Արշակը հրաժարվել է մեր կուսակցութեան հայացքին, ըմբռնումին, ծրագրին հակադրել իր կուսակցութեան ծրագիրը, ըմբռնումը, հայացքը:

Յերբեք:

Ահա թե ինչպէս եր ձեռնկերպով մենշեիկյան գործելակերպը «Նոր-Սոսք»-ի առաջին №-ի առաջնորդողում: Խորհրդային Ռուսաստանի հասցեյին մի քանի շաբլոն կոմպլեմենտներ շոյելելուց հետո, այդ credo-ում ասված է բառացի. —

«Սակայն Սովետական իշխանութիւնը Ռուսաստանում կոմունիստական կուսակցութեան իշխանութիւնն է: Նրա պայքարի, քաղաքական ստեղծագործութեան մեթոդները՝ այդ կուսակցութեան լիթոգրներն են. նրա սոցիալիստական շինարարութեան գործի ըմբռնումը՝ կոմունիստական կուսակցութեան ըմբռնումն է: Մենք այստեղ լինելու յենք շատ հաճախ քննադատի դերում է մեր հայացքը, մեր ըմբռնումը այդ խնդիրները, մեր կուսակցական ծրագիրը հակադրելու յենք նրա հայացքին, նրա ըմբռնմանը, նրա ծրագրին»:

Միանգամայն պարզ է ձեռնկերպով Ձուրաբյանի դիրքը մեր հանդեպ:

Պակաս ունի կերպով չե արձանագրված երկրորդ կետի պատասխանը:

Հայտնի չէ, վոր կառուցիւ, Վանդերվելդի, Ռենոգելի և նմանների ճանապարհորդութեան գլխավոր նպատակն եր մի հակացույց կազմակերպել Խորհրդային Ռուսաստանի և նրա ղեկավար կուսակցութեան դեմ:

Ինչպէս եր դիմաւորում Ձուրաբյանի թերթը: Ահա (№ 4-ում). —

«Վոդջուչն նրանց:

Այսոր առաջին անգամ մեր անկախ գոյութեան որից սկսած, Յեկրոպայից մեզ բարի լուր է հասնում» — գալիս են նոր հյուրեր, բայց այս անգամ անկեղծ հյուրեր ու լավ բարեկամներ:

Այնտեղից է միայն այնտեղից էյինք սպասում մենք ըստեղծական ոգնութեան և եղբայրական պաշտպանութեան:

Այսոր իրականանում է այդ ցնորքը:

Յեկրոպական բանվորները իրենք են գալիս մեզ մոտ»:

Արշակի թերթը մոռնոգում եր, վոր այցելութիւնը շատմանափակվի միայն մենշեիկյան Վրաստանով, այլ շարունակվի մինչև «մանավանդ Հայաստանը»:

Նույն համարի մեջ խոսվում է նաև յերկու ինտերնացիոնալների մասին, — յերկուսիկն ինտերնացիոնալը դեռևս չեր թիւված:

«Նոր-Սոսքը» հետեյալ կերպով եր բացատրում մեզ իր սերը «Լոնդոն թե Մոսկիւ» հոգիւթում. —

«Յեթե Մոսկվայի ինտերնացիոնալի առաջին կոնգրեսը, վոր չեր ընդգրկում յեկրոպական բանվորութեան լայն շրջանները, հոռետեսութեան տեղիք եր տալիս և հալաստախալ չեր լինում, վոր առհասարակ ներկա պայմաններում հնարավոր է իսկական միջազգային համերաշխութիւն հաստատել, — ապա այժմ, յերբ Մոսկվայի յերկրորդ կոնգրեսին համարվել էյին վոյ միայն ամբողջ

աշխարհի կոմունիստական պատգամավորները, այլև ուսական կոմունիզմի ծրագիրն ու գործելակերպը ժխտող սոցիալիստական կուսակցություններին ներկայացուցիչները, — Մոսկվայի Ինտերնացիոնալը դառնում և բանվոր դասակարգի միջազգային քաղաքականությունը գործող»...

Արշակի թերթը Յերրորդ Ինտերնացիոնալին, մեր կոմիտեներին իր հարելը պայմանավորում էր կոմունիստական կուսակցության ծրագրի ու գործելակերպի ժխտմամբ և վոչ-կոմունիստական (մենշևիկ-եաներին) կուսակցությունների մասնակցությամբ...

Նա մոռացել էր Իսպոլկոմի մշակած պարտադիր 21 հոդվածները, մոռացել կոմիտեներին ամբողջ ելուծությունն ու պատմությունը:

Շատ ուրույն սպասելիքներ ունեւր Արշակը Անդրկովկասի սովետիզացիայից, վորքան այդ կարելի չէ դատել նրա յերկու գինակիցների և հունվարի 7-ի ճառախոսների հոդվածներից:

Խորհրդային Ռուսաստանին հետևյալ պահանջներն էր ներկայացնում «Նոր Խոսք»-ում «Քաղաքացի»-ն իր «Հայաստանի բլուրագան» հոդվածի մեջ. —

«Ռուսաստանը պարտավոր էր առաջինը հասկանալ հայ դեմոկրատիայի, հայ աշխատավոր տարրերի կրած տանջանքները և ընդատաջ գնալ նրա կենսական կարիքներին»:

Ինչպես տեսնում ենք, մեղադրանքներն ուղղվում էին վոչ թե դաշնակցական Հայաստանին, այլ Խորհրդային Ռուսաստանին, և արցունքն աչքերին յեղրակացնում էր «Քաղաքացի»-ն. —

«Դժբախտաբար Ռուսաստանը անտարբեր հանդիսատեսի դերքի մեջ և հանդեպ այն տանջանք-

ների, վոր կրում են Հայաստանի աշխատավոր տարրերը»:

Նույն համարում «Գնունի»-ն իր «Նոր արհավիրք» հոդվածում պակաս խստությունը չէր քննադատում Խորհրդային իշխանություն արևելյան քաղաքականությունը, վոր՝ ըստ նրա՝ վերջ է վերջո սոցիալիզմ չէր, այլ պանիսլամիզմ. —

«Սակայն Ռուսաստանը պիտի զգար, վոր չի կարելի վարել արեւելյան քաղաքականություն հայ աշխատավոր տարրերի դիակների վրայով: Սոցիալիստական Ռուսաստանը պիտի հասկանա, վոր թյուրք փաշաները ձգտում են ոգտագործել սովետական իշխանությունը իրենց պանիսլամական ձգտումների համար»:

Արշակը պակաս կատաղի հոդված չգրեց «բալչե-վիկյան բարբարոսություն» («варварство») դեմ ուսերեն «Սոցիալ-Դեմոկրատ»-ում, յերբ մեր իշխանությունը Պետրոգրադում և Մոսկվայում բացեց «Ակադեմիկ կենտրոնի» — պրոֆ. Շչեպկինի և մյուսների դավադրությունը Խորհրդային իրավակարգի դեմ և վճռական միջոցներով ձնչեց այն:

Մենք չենք ուզում այս միանգամայն յոյեկալով արձանագրված գովումներներին ավելացնել այն կոնկրետ, մեզ հայտնի շատ փաստեր, ապացուցելու համար, վոր Արշակը մինչև վերջը մնաց համոզված հակաակորդը բալչեիզմի և իր ամբողջ հեղինակությամբ շատ հաճախ խանգարեց մենշևիկ-ինտերնացիոնալիստ բանվորներին, յերբեմն և ինտելիգենտներին, որ առաջ կտրել իրենց կապերը մարտովականություն հետ և ձուլվել մեզ հետ:

IV

Արշակը համոզված մենշևիկ էր: Սին աշխատանք և աշտոը զբաղվել, թե ում հետ կը լինեիր նա մեր որերին, յեթե անժամանակ մահը նրան գերեզման չիջեցներ:

Բայց Արշակը այնպիսին, վորպիսին էր իրակա-նություն և վոչ թե հունվարի 7-ի ճառախոսների յերեա-կայություն մեջ, այնուամենայնիվ թանկ և մեզ հա-մար, և ահա թե ինչու:

Յերբ մի թուուցիկ յետադարձ հայացք ենք ձգում վերջին քսան-քսանհինգ տարվա Անդրկովկա-սի բանվորական շարժման փշոտ պատմության վրա և փորձում ենք թվել սոցիալիզմի առաջին շարքերի մարտիկների անունները, ապա մեր առաջ անխուսա-փելիորեն ծառանում և Զուրարյանը--հակառակ նրա հետագա «Փրակցիսներական» տարակարծիքության և վերջին տարիների շեղումին—իր բազմաշխատ հեղա-փոխական անցյալով, վորի մեջ մեզ համար ամենից թանկարժեքը նրա համառ պայքարն էր բանվորու-թյան դասակարգային գիտակցության և միջազգային համերաշխության ամրապնդման ասպարիզում:

Արշակը գիտական սոցիալիզմի առաջին ուսու-ցիչներից էր մասնավորապես հայկական խավար ու աղքատիկ իրականության մեջ:

Մտաբերեցեք 900-ական թվականները, յերբ ներկա որերի մասին յերազեւն անգամ մահացու հան-ցանք էր համարվում թե ցարական պետականության և թե մեր ճահճացած սեմինարիստական հասարակու-թյան կողմից: Սուրբակի միջավայրում և անձնական

վաշեւքների տվյալների մեջ ծնված Արշակը, հրա-ժարվելով իր դասակարգից և ամեն ինչ մոռացած, վորպես անխոնջ ուսուցիչ նախ բանվորական և յերի-տասարդական խմբակներում, ապա ավելի լայն հավա-քույթներում արթնացնում ու կռում-կոփում էր շահա-գործվածների մեջ բողոքի ու ըմբոստացումի հեղափո-խական կամքը:

Մենք ներողամտության և չափազանցության վոգով չենք սողորված հոգուտ մեր հակառակորդներին, ամեն կարգի մենշևիկներին: Բայց վորպես փաստ պետք և արձանագրենք, վոր Արշակը դաստիարակել և մի քանի սերունդ մարքսիստորեն մասնավոր-ների, վորոնք իրենց ուսուցչից յուրացրած ուսմուն-քից մինչև վերջը հանեցին տրամաբանական յեզրա-կացությունը և աշտոը կոմունիստական կուսակցու-թյան և Խորհրդային իշխանության անձնվեր աշխա-տողների շարքերումն են դանվում:

Արշակը անփոխարինելի յեր մասնավորապես նա-ցիոնալիզմի դեմ պայքարելիս:

Նա մինչև ուղն ու ծուծը լինելով ինտերնացիո-նալիստ՝ որդանապես չեր կարողանում հավասար չափով մարել ինչպես գաշակցական զոռոգիական նացիո-նալիզմը, նույնպես և քողարկված հայկական նացիո-նալ-սոցիալիզմը (սպեցիֆիզմը) ու վրացական նացիո-նալ-մենշևիզմը:

Վորպիսի կծու լեզու և անողոր զրիչ և մաշել Արշակը—Շահումյանի և Սպանդարյանի կողքին—մեր-կացնելու հայկական մասսաների առաջ մի կողմից Դաշ-նակցության հակա-հեղափոխական կյուլյոնը և

3728-91

IV

Արշակը համոզված մենշևիկ էր։ Սին աշխատանք և այսօր զբաղվել, թե ում հետ կը լիներ նա մեր որերին, յեթե անժամանակ մահը նրան գերեզման չիջեցներ։

Բայց Արշակը այնպիսին, վորպիսին էր իրականություն թյան և վոչ թե հունվարի 7-ի ճառախոսների յերևակայության մեջ, այնուամենայնիվ թանգ և մեզ համար, և ահա թե ինչու։

Յերբ մի թուուցիկ յետադարձ հայացք ենք ձգում վերջին քսան-քսանհինգ տարվա Անդրկովկասի բանվորական շարժման փշոտ պատմության վրա և փորձում ենք թվել սոցիալիզմի առաջին շարքերի մարտիկների անունները, ապա մեր առաջ անխուսափելիորեն ծառանում և Զուրարյանը—հակառակ նրա հետագա «Փրակցիոներական» տարակարծիքության և վերջին տարիների շեղումին—իր բազմաշխատ հեղափոխական անցյալով, վորի մեջ մեզ համար ամենից թանկարժեքը նրա համառ պայքարն էր բանվորության դասակարգային գիտակցության և միջազգային համերաշխության ամրապնդման առարկալով։

Արշակը գիտական սոցիալիզմի առաջին ուսուցիչներից էր մասնավորապես հայկական լսավար ու աղքատիկ իրականության մեջ։

Մտաբերեցեք 900-ական թվականները, յերբ ներկա որերի մասին յերազինն անգամ մահացու հանցանք էր համարվում թե ցարական պետականության և թե մեր ճահճացած սեմինստրիատական հասարակության կողմից։ Սուրբակի միջավայրում և անձնական

վախեցների տվյալների մեջ ծնված Արշակը, հրաժարվելով իր դասակարգից և ամեն ինչ մոռացած, վորպես անխոնջ ուսուցիչ նախ բանվորական և յերիտասարդական խմբակներում, ապա ավելի լայն հավաքույթներում արթնացնում ու կոռւմ-կոմիւմ էր շահագործվածների մեջ բողոքի ու բմբոստացումի հեղափոխական կամքը։

Մենք ներդրամություն և չափազանցության վուզով չենք տողորված հոգուտ մեր հակառակորդների, ամեն կարգի մենշևիկների։ Բայց վորպես փաստ պետք և արձանագրենք, վոր Արշակը դաստիարակել և մի քանի սերունդ մարքսիստներն մտածող բանվորների, վորոնք իրենց ուսուցչից յուրացրած ուսմունքից մինչև վերջը հանեցին տրամաբանական յեզրակացությունը և այսօր կոմունիստական կուսակցության և Սորհրդային իշխանության անձնվեր աշխատողները շարքերումն են դանվում։

Արշակը անփոխարինելի յեր մասնավորապես նացիոնալիզմի դեմ պայքարելիս։

Նա մինչև ուզն ու ծուծը լինելով ինտերնացիոնալիստ՝ որդանապես չէր կարողանում հավատար չափով մարտել ինչպես դաշնակցական զոլոգիական նացիոնալիզմը, նույնպես և քողարկված հայկական նացիոնալ-սոցիալիզմը (սպեցիֆիզմը) ու վրացական նացիոնալ-մենշևիզմը։

Վորպիսի կծու բեզու և անողոր զրիչ և մաշել Արշակը—Շահումյանի և Սպանդարյանի կողքին—մերկացնելու հայկական մասսաների առաջ մի կողմից Դաշնակցության հակա-հեղափոխական ելույթյունը և

3728-91

մյուս կողմից հայկական սպեցիֆիզմի հակա-մարք-սիստ ու ֆլասակար բնույթը:

Նույնիսկ վերջին որերը, յերբ Արշակի գոյությունն այլևս անտանելի դարձավ իր յերեկվա մըտերիմ՝ զինակիցներ ժողովանիա-Ռամիշվիլու համար և նա քշվեց դաշնակցական Յերեվան, այստեղ նրա ներկայությունը ամենից ավելի նեղում էր Բախշի Իշխանյանին և Դավիթ Անանունին, վորոնք սպեցիֆիզմի Բազվի և Թիֆլիսի անհաջող փորձերից հետո՝ մի վերջին փորձն էյին ուզում կատարել դաշնակցական մայրաքաղաքում: Մեզնից շատերը հիշում են այդ ընկերության տխրահռչակ գասախոսությունները: Դավիթ Անանունը պարլամենտի սրահի ամբիոնից քարոզում էր իր միամիտ ունկնդիրներին և ի հարկե դաշնակցականների ծափերի տակ՝ հրաժարվել Դաշնակցության վերաբերյալ մեր «նախապաշարունակից», համարել այն եսկեկներն ու հսերներն նման մի «սոցիալիստական» կուսակցություն և միասնական ֆրոնտ կազմել «հյուսիսի բարբարոսների» դեմ, վորոնց առաջնորդ «մի լենչ-վոր» Լենինի գրվածքները «նա» -- Դավիթ Անանունը նույնիսկ չի տրամանացրել ընթերցումի...

Այսքան լկտի վոճով էյին հանդես գալիս սպեցիֆիկները Յերևանում նախքան Արշակի այնտեղ տքտրվելը:

Վերջինիս ներկայությունը չափ դրեց Բախշի և Անանունի՝ ունկնդիրների ազիտության վրա հաշված՝ սանձարձակ լեզվին: Բավական էր Արշակին վորպես սոսկ հաղիսատես մտնել դահլիճը, վոր մեղչանական սոցիալիզմի այդ զույգ-հերոսները իրենց անհարմար

զգային ամբիոնի վրա: Յերեք չենք մոռանա Արշակի ժպտադեմ նկատողությունը մեզ Անանունի մի գասախոսության ժամանակ: Դեկտեմբեր 1919 թ., եսկեկների և հսերների պատմությունից էր, չենք հիշում ճշտությամբ գասախոսության վերնագրերը. հետաքրքրվողները կարող են վերականգնել նույն թվի դեկտեմբերի «Յոռալի» ոգնությամբ:

— Послушай, տեսնում ես, թե իմ ներկայությունը ինչքան է նեղում Դավիթին. չե՞ վոր Ռաշիդը կենդանի վկան է անցյալի. լենչեր չէր տաի նա, յեթե յես այստեղ ներկա չլինեյի...

Բոլորս զգում էյինք, վոր նա պատմական ճշմարտություն էր ասում:

Յեվ իսկապես Դավիթ Անանունը սկսեց խոսել սոցիալ-դեմոկրատիայի անցյալից, շեշտելով Արշակի դերը նրա հիմնադրության շրջանում:

Արշակից հավասար չափով վախում էյին և ակնածում թե վրաց մենշեիկները, թե դաշնակները և թե սպեցիֆիկները:

V.

Արշակ Զուրարյանը Անգրկովկասի բանվորական շարժման մեջ կատարած ունի խոշոր աշխատանք: Մենք չենք փորձի համարել այն կոմունիստական:

Վրացական մենշեիզմից յերես դարձնելուց հետո՝ անձնապես նրա գործունեյության մեջ — վորպես մենչ-սովետական Թիֆլիսի և Յերևանի իրականության ընդդիմադիր քաղաքական գործչի — քիչ չեն փայլուն մոմենտներ, վորոնք որչեկտիվ կերպով մեծապես նը-

պատել են մեզ զիմազերձ անելու հակահեղափոխութիւնը Մնգրկովկասում:

Բայց նրա հիշատակը կը մնա Մնգրկովկասի և մասնավորապես հայ պրոլետարիատի սրտում, վորպես սոցիալիստական շարժման պիոներներից մեկի, վոր դեռ 900-ական թվականներին աշխատում էր մասնակից անել մեզ բոլոր յերկրների շահագործվածների ձգտումին դեպի աշխատանքի թագավորութիւնը, դեպի սոցիալիստական կուլտուրան:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0179428

ԳԻՆԸ 25 ԿՈՊ.

ԶԻՐ
ԳՈՐԴ

ԲԱԼՇԵՎԻԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

1. Հեղափոխական հմիգրացիայի յեվ ուսանողության անցյալից (մի եջ Ստ. Շանումյանի յեվ Բողղան Կնունյանի զործունեյությունից) 25 կ.
2. Սուրեն Սպանդարյան 25 »
3. Յերկու տեսակետ զաղութահայ խնդիրներում 25 »
4. Արշակ Զուրարյան 25 »